

## بررسی چهره‌نگاری تصاویر نسخه‌ مصور تشریح منصورى محفوظ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی

### چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی چهره‌نگاری هشت تصویر از نسخه‌ مصور تشریح منصورى محفوظ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی با شماره ثبت س.س. ۴۰۳ گردآوری و تدوین شده است. چهره‌نگاری در وضعیت‌های تمام‌رخ و سهرخ که مورد اخیر با مهارت و دقت بیشتری طراحی شده و ترسیم‌کننده ما بین چهره جنس مذکر و مؤنث تفاوت قائل شده است. این تحقیق پس از ارائه مختصری از پیشینه چهره‌نگاری، به شناخت، بررسی و تحلیل چهره‌نگاری تصاویر این نسخه خطی می‌پردازد. در تصویرگری نسخه‌های خطی پزشکی مصور، موضوع غالب به شکل تشریح و کالبدشناسی بود. البته تصویرگری موضوعات دیگری از جمله گیاهان، حیوانات، ابزارآلات و روش‌های مختلف پزشکی (فصد و حجامت) و دندانپزشکی نیز به چشم می‌خورد که اندک است. این پژوهش به صورت توصیفی- تحلیلی بوده و روش جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای می‌باشد. نتایج بررسی نشان می‌دهد تصویرگری در این کتاب منطبق با سبک و شیوه نسخه‌های ادبی نبوده است و مصورسازان این نسخه خطی پزشکی معمولاً مؤلفین کتب و کاتبان و کم‌تر نگارگران بوده‌اند. همچنین به نظر می‌رسد، منشاء این تصاویر به هنر هلنیستی بازگردد. این تحقیق می‌تواند برای استفاده دانشجویان هنر و پزشکی مفید باشد.

### اهداف پژوهش:

۱. بررسی چهره‌نگاری در تصویرگری نسخه مصور تشریح محفوظ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
۲. بررسی سبک و مهارت تصویرگران نسخه مصور تشریح منصورى.

### سؤالات پژوهش:

۱. کار تصویرگری نسخه مصور تشریح منصورى توسط چه کسانی انجام شده است؟
۲. آیا تصویرگری‌های نسخه مصور تشریح منصورى بیانگر مهارت و سبک خاصی بوده است؟

**کلیدواژه‌ها:** چهره‌نگاری، تشریح منصورى، ابن‌الیاس شیرازی، هنرهای پزشکی، کتابخانه مجلس شورای اسلامی.

هنر تصویرگری در کتاب‌های علمی از اهمیت بالایی برخوردار بوده است. کتب خطی مصور اسلامی، زیباترین و نیکوترین آثار را از فنون جمیله و صنایع مستظرفه در خط، نقش، تذهیب، تزئین به ما نشان می‌دهد. قدیمی‌ترین کتب خطی اسلامی که تصاویری زیادی را داراست، کتاب‌هایی است در فنون مکانیکی (کتاب الحیل الجامع بین العلم و العمل اثر بدیع‌الزمان رزاز جَزری (۱۱۳۶ تا ۱۲۰۶ میلادی) علوم (عجائب‌المخلوقات و غرائب‌الموجودات نوشته زکریا قزوینی (۶۷۸ هجری قمری مطابق با ۱۲۸۰ میلادی) طب (ذخیره خوارزمشاهی یک دایره‌المعارف فارسی درباره دانش پزشکی اثر اسماعیل جرجانی) که ترجمه شده و یا تألیف گردیده است. یکی از حوزه‌های علمی که نسخه‌های بسیاری از آن در دسترس می‌باشد، حوزه علم پزشکی است. مسلمانان قرون وسطی دانش کالبدشناسی خود را بر پایه نوشته‌های یک پزشک یونانی موسوم به «گالن» بنا کردند. این پزشک یونانی در قرن دوم پس از میلاد مطالعات زیادی در مورد آناتومی جانوران انجام داد. نوشته‌های گالن در زمان خلافت مامون و جانشینان او در عراق امروزی ترجمه شد که تأثیر به‌سزایی در افزایش دانش مسلمانان نسبت به علم کالبدشناسی داشت. پزشک دیگری مسیحی آشوری به نام حنین‌ابن‌اسحاق العبادی نیز که در جنوب عراق می‌زیست نقش مهمی در این راستا برعهده گرفت. در تصویرگری نسخه‌های خطی پزشکی مصور در ایران، موضوع غالب بیشتر علم تشریح و کالبدشناسی است. البته تصویرگری با موضوعات دیگری از جمله گیاهان دارویی، حیوانات و دامپزشکی، رابطه استاد و شاگرد، ابزارآلات و روش‌های مختلف پزشکی و طبابت از جمله فصد حجامت و دندانپزشکی نیز به چشم می‌خورد که اندک است. در طراحی نباید آناتومی هدف باشد بلکه باید وسیله‌ای باشد برای رسیدن به هدفی که همان طراحی است (لائید، ۱۳۷۳: ۱۹۰). این درحالی است که در این نسخه، موضوع کاملاً برعکس بوده و تأکید بیشتر بر بحث کالبدشناسی و پزشکی تصویر است. شاید فکر کنید روند توسعه دانش کالبدشناسی آهسته و پیوسته بوده است، البته که چنین است؛ چراکه به هر حال، برای برش، جداسازی و بررسی جسد یک مرد یا زن به تلسکوپ یا میکروسکوپ قدرتمند نیاز ندارید.

از آنجایی که در نسخه منصوری سر به‌صورت گردشی در دو حالت تمام‌رخ و سه‌رخ مورد طراحی و بررسی و تشریح علمی بوده، این نسخه مورد توجه قرار گرفته و چهره‌نگاری آن از دو جنبه قابل بررسی است، معناشناسی و شبیه‌سازی که شبیه‌سازی در وحله اول توصیفی است و همان است که به مبحث مورد نظر مربوط بود؛ در واقع نوعی بررسی ریخت‌شناسی و تشریح صورت ظاهر چهره است. در ادامه به بررسی چهره‌نگاری و بیان چگونگی رعایت اصول طراحی مرتبط با آن در پیکره‌های انسانی این نسخه خطی پزشکی مصور در کنار ویژگی‌های کالبدشناسی هر اندام و دستگاه بدن می‌پردازیم.

در این پژوهش سعی شده است دو گروه از مخاطبین یعنی دانشجویان هنر و پزشکی که به‌صورت کلی و موجز بیان شده، از این تحقیق بهره کافی را ببرند. روش تحقیق در این پژوهش به‌صورت توصیفی-تحلیلی بوده و روش جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای می‌باشد. ابزارهای گردآوری، شناسه‌برداری، تجهیزات رایانه و عکس‌برداری و روش گردآوری اطلاعات، روش‌های مرتبط با روش تحقیق میدانی است.

خواندن تاریخ علم این جذابیت را دارد که می‌توانیم خود را جای پیشینیان بگذاریم و از کشف مسائلی که الان برایمان بدیهی و عادی هستند لذت ببریم. ضمن این‌که با یک برون‌یابی بتوانیم به آینده علم خوش‌بین و امیدوار باشیم. از میان تحقیقات صورت گرفته در این زمینه می‌توان به این موارد اشاره کرد از جمله گزیده تصاویر تاریخ پزشکی اسلام

و ایران، فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۷) تاریخ پزشکی، نوشته لیزا یونت و ترجمه رضا یاسائی است. ناصحی و حیدری (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «مقایسه تصویرسازی علمی نسخه‌الحشایش آستان قدس رضوی با تصاویر عینی گیاهان دارویی» نکاتی درباره بررسی، معرفی و استفاده از نسخه‌های خطی قانون ابن‌سینا اشاره کرده است.

## نتیجه‌گیری

بررسی چهره‌نگاری پیکره‌های انسانی در نسخه‌خطی مصور تشریح منصوری نشان می‌دهد که طراحی و ترسیم آن‌ها به شکلی مبتدی و خام‌دستانه بوده ولی در عین حال در ترسیم جزئیات چهره نمای سهرخ، مهارت و دقت بیشتری به کار رفته است. از نکات قابل توجه نادیده‌گرفتن و نشان‌ندادن احساسات و واکنش‌های درونی چون نگرانی و حیرت در همه چهره‌ها است. البته این ناشی از کاربرد و نوع چهره‌نگاری در تشریح و کالبدشناسی و ضرورتی است در رعایت اصول چهره‌نگاری به نظر نمی‌رسد. این چهره‌نگاری‌ها، از پیکره‌انسانی مذکر و مؤنث در وضعیت‌های تمام‌رخ و سهرخ با تأکید بر تشریح آناتومیکی و کالبدشناسی مجمله و سر نشان داده شده و تا حدودی چهره‌نگاری بین دو جنس مذکر و مؤنث متفاوت بوده و دارای وجه افتراقی است. رنگ پس‌زمینه و یا کاغذ طراحی در تمامی چهره‌نگاری‌ها روشن و متفاوت با رنگ سوژه اصلی است. به جهت تغییر در مهارت و تفاوت در پردازش چهره‌نگاری‌ها، چنین به نظر می‌رسد این تصاویر در زمان‌های متفاوت ترسیم شده و بعداً به نسخه الصاق شده است. همچنین برای تصویرگر این تصاویر جنبه مطالعاتی کالبدشناسی و پزشکی آن مهم‌تر از جنبه هنری بوده است. نتایج بررسی نشان می‌دهد؛ تصویرگری در این کتاب منطبق با سبک و شیوه نسخه‌های ادبی نبوده است و مصورسازان این نسخه خطی پزشکی معمولاً مؤلفین کتب و کاتبان و کم‌تر نگارگران بوده‌اند. همچنین به نظر می‌رسد، منشاء این تصاویر به هنر هلنیستی بازگردد. دو گروه از مخاطبین یعنی دانشجویان هنر و پزشکی از این تحقیق بهره کافی می‌برند.

## فهرست منابع و مآخذ:

- بئر، ایوا. (۱۳۹۴). پیکر انسان در هنر اسلامی. ترجمه: هنام صدیقی، تهران: انتشارات فرهنگستان هنر.
- پارامون، جی.ام. (۱۳۸۱). طراحی سر و چهره. مترجم: مریم مدنی، تهران: انتشارات ملائک.
- پارکز، کریت استوارت. (۱۳۸۴). طراحی واقع‌گرایانه از چهره. مترجم: فریبرز فرید افشین، تهران: کتاب آبان.
- پاکباز، رویین. (۱۳۷۸). دایره‌المعارف هنر (نقاشی، پیکره‌سازی، گرافیک). تهران: فرهنگ معاصر.
- پاکباز، روئین. (۱۳۸۵). نقاشی ایران از دیرباز تا امروز. تهران: انتشارات زرین و سیمین.
- رجبی، زینب. (۱۳۹۰). تبیین اصول مشترک طراحی چهره‌ها در نگاره‌های عهد تیموری و صفوی. پایان‌نامه دانشکده هنر دانشگاه شاهد، تهران.
- فقیه شیرازی، ابن‌الیاس. (۱۳۸۲). کفایه منصوری یا کفایه مجاهدیه. تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی.
- عکاشه، ثروت. (۱۳۸۰). نگارگری اسلامی، مترجم: سیدغلامرضا تهامی، تهران: سوره مهر.
- کاپور، وی. (۱۳۷۱). آناتومی سطحی و رادیولوژیک. مترجم: کامران گودرزی، تهران: نشر اشارت.
- کلی، لوری‌ال. (۱۳۹۴). آناتومی مقطعی ویژه رزیدنت‌ها و متخصصین رادیولوژی. مترجم: محمدظهوری، رؤیا فلاحیان، تهران: نشر سینا طب، رودگون.
- گریشمن، رمان. (۱۳۵۰). هنر ایران دوران پارتی و ساسانی. مترجم: بهرام فره‌وشی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

لایید، نیکو. (۱۳۷۳). تکنیک و روش طراحی. مترجم: عربعلی شروه، تهران: انتشارات بهار.  
لومیس، آندره. (۱۳۸۷). طراحی سر و صورت. مترجم: افسونگر فراست، تهران: انتشارات بیهق کتاب.  
لوپل، پاول. (۱۳۸۷). راهنمای جامع تکنیک‌های طراحی. مترجم: خدیجه مالمیر، تهران: انتشارات فخراکیا.  
لوپل، پاول. (۱۳۸۱). طراحی از چهره. مترجم: حمیدرضا رستمی، تهران: انتشارات فخراکیا.  
لی، نیکلای. (۱۳۸۹). اصول آموزش آکادمیک طراحی سرانسان. مترجم: میترا نظریان، تهران: انتشارات گوتنبرگ.  
مرزبان، پرویز. (۱۳۸۰). فرهنگ مصور هنرهای تجسمی. تهران: سروش.  
مفخم ظریفی، سعید. (۱۳۸۴). آموزش طراحی چهره. تهران: انتشارات میردشتی.  
ممکن، حامد. (۱۳۹۱). سیر تحول تصویرگری در نسخه‌های خطی پزشکی تا پایان دوره صفویه. پایان‌نامه دانشکده هنر دانشگاه شاهد، تهران.  
مهردادفر، مریم. (۱۳۹۰). تصویرسازی. چاپ اول. تهران: مارلیک.  
نجفی، مریم. (۱۳۹۰). سیر تحول چهره‌نگاری در پیکره‌نگاری درباری قاجار. پایان‌نامه دانشکده هنر دانشگاه شاهد، تهران.

Daniel D. Cavalcanti, M.D.,<sup>۱</sup> William Feindel, M.D., C.M. (۲۰۰۹). Anatomy, technology, art, and culture: toward a realistic perspective of the brain, *Neurosurg Focus / Volume ۲۷ / JBC Vol. ۳۲, No.*  
Matuk, C. (۲۰۰۶). *The Journal of biocommunication*  
Seeing the Body: The Divergence of Ancient Chinese and Western Medical Illustration  
[https://en.wikipedia.org/wiki/Ismail\\_al-Jazari](https://en.wikipedia.org/wiki/Ismail_al-Jazari)  
[https://en.wikipedia.org/wiki/Turkish\\_and\\_Islamic\\_Arts\\_Museum](https://en.wikipedia.org/wiki/Turkish_and_Islamic_Arts_Museum)